

University of Groningen

De moeizame betrekkingen tussen de CPN en de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, 1946-1989

Horstmeier, Carel

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1998

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1999

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Horstmeier, C. (1999). De moeizame betrekkingen tussen de CPN en de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, 1946-1989. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1998* (blz. 231-257). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DE MOEIZAME BETREKKINGEN TUSSEN DE CPN EN DE SOZIALISTISCHE EINHEITSPARTEI DEUTSCHLANDS (SED), 1946-1989

C. Horstmeier

Inleiding

In 1998 verscheen van de hand van F. Bolkestein de essaybundel *Onverwerkt verleden*, die het slotakkoord vormde van een debat dat hij in 1995 en nogmaals in november 1997 had aangezwengeld.¹ De toenmalig VVD-leider stelde hierin dat Nederlandse communisten en *fellow-travellers* rekenschap dienden af te leggen over hun positie tijdens de Koude Oorlog. Ter verdediging wezen enige voormalige leden van de CPN-leiding op de onafhankelijke opstelling van hun partij tegenover het Oostblok.² Inderdaad lag sinds het begin van de jaren zestig de temperatuur in de verhouding tussen de CPN en de regerende communistische partijen in Oost-Europa meestal ergens rond het vriespunt. Tussen de verschillende oorzaken voor de problemen tussen de CPN en het Oostblok in de loop der jaren dient men echter goed te onderscheiden. Na de val van partijleider P. de Groot in 1977 liet de CPN in de jaren tachtig haar leninistische geloofsartikelen varen. Zij kwam daarmee dichterbij de overige linkse partijen in Nederland te staan. De dictatuur van het proletariaat en het democratisch centralisme maakten plaats voor de strijd tegen de wapenwedloop van West en Oost, en voor milieubescherming, homo-emancipatie en feminisme.³

Aan het begin van de breuk met het Oostblok in 1963, door de CPN zelf als 'autonomie' betiteld, stonden De Groot echter andere zaken voor ogen. In 1956 had N. Chroesjtsjov, in zijn functie als eerste secretaris van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU), een begin gemaakt met de destalinisatie. De Groot c.s. wilden wel toegeven dat Stalin fouten had gemaakt, maar vonden dat Chroesjtsjov te ver ging in zijn kritiek op zijn voorganger. Na verloop van tijd nam De Groot afstand van het Oostblok, omdat de CPN nog strenger in de leer was dan haar leermeester, de CPSU.

In dit artikel zullen de ontwikkelingen in de internationale betrekkingen van de CPN geschetst worden van 1945 tot 1989: van onvoorwaardelijk trouwe volging in de internationale communistische beweging vóór 1956, via het verbreken van de contacten begin jaren zestig en het herstel ervan in de tweede helft van de jaren zeventig, tot de kritische distantie in de jaren tachtig.⁴ Het chronologische zwaartepunt zal hierbij liggen op de periode 1956-1981: van de oorzaak van de breuk in 1963 tot de uiteindelijke mislukking van hernieuwde inten-

sieve contacten. Inhoudelijk ligt het accent op de relatie van de CPN met één van Moskou's trouwste vazallen, de Oost-Duitse *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (SED), die bestond van 1946 tot 1989. De SED ontpopte zich in de loop van de hier onderzochte periode tot één van de belangrijkste bondgenoten van de CPSU. Haar archief is als enige van alle voormalige communistische partijen in Oost-Europa eenvoudig toegankelijk en goed ontsloten.⁵ Het SED-archief geeft niet alleen een - tot voor kort onmogelijk - helder inzicht in de betrekkingen tussen de CPN en de SED, maar biedt bij tijd en wijle ook interessante doorkijkjes op de relaties tussen de CPN en andere Oost-Europese zusterpartijen. Dit artikel is daarom met name op materiaal uit het SED-archief gebaseerd; in mindere mate ook op het in Amsterdam gedeponeerde CPN-archief. De relatie tussen CPN en CPSU, de leidende partij in de communistische wereldbeweging, zal besproken worden voorzover dit vereist is voor het begrip van de perikelen tussen de CPN en de SED.

Een analyse van de relatie CPN - SED is ook om andere redenen van belang. De breuk van de CPN met de SED bemoeilijkte de erkenningscampagne van de Duitse Democratische Republiek (DDR) in Nederland. Ten eerste viel na de autonomieverklaring van de CPN het traditionele bruggenhoofd van de DDR in Nederland weg. Dit was voor Oost-Berlijn veel hinderlijker dan voor de Sovjet-Unie, die altijd nog met een ambassade in Nederland vertegenwoordigd was. De DDR echter werd tot 1973 door de NAVO-landen niet diplomatiek erkend. Zij was in haar propagandastryd voor erkenning juist op de hulp van zusterpartijen aangewezen, aangezien dit de enige groeperingen waren waarvan ze in Westerse landen onvoorwaardelijke steun kon verwachten. Na het wegvallen van de CPN had de DDR als voet tussen de deur in Nederland - naast enkele CPN-dissidenten, over wie later meer - alleen nog een bescheiden handelsvertegenwoordiging in Amsterdam. Die mocht echter officieel geen politieke activiteiten ontwikkelen en werd op dit punt door de Nederlandse Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) in de gaten gehouden. Aan het eind van de jaren vijftig was de SED ervan overtuigd, dat de handelsvertegenwoordiging zelfs haar bestaan op het spel kon zetten door het opnemen van directe en openlijke contacten met de CPN.⁶

Ten tweede leidde de onmin tussen de CPN en de SED tot de boycot door partijleden van het 'Nederlands Komitee voor de erkenning van de DDR' en de daaruit later voortgekomen 'Vereniging Nederland-DDR'. Van het streven van Oost-Berlijn om in zulke vriendschapsverenigingen in West-Europa kameraden uit de zusterpartij op de sleutelposities te krijgen, kwam daardoor in Nederland niets terecht - in tegenstelling tot elders.⁷

De relatie CPN - CPSU tot 1963

Traditioneel onderhield de CPN goede betrekkingen met de Sovjet-Unie, het 'vaderland van de socialistische revolutie'. De CPN accepteerde onvoorwaardelijk de leidende rol van de CPSU. In de jaren dertig, de tijd dat ook De Groot

tot de landelijke leiding van de CPN doordrong, werd Stalin de onbetwiste leider in de internationale communistische beweging.⁸ Onder De Groots aanvoering kreeg de CPN stalinistische trekken en begon de partij met de verering van Stalin.

De Groot was tegen de destalinisatie, die Chroesjtsjov met zijn fameuze geheime rede op het twintigste partijcongres van de CPSU in februari 1956 begon. Deze afwijzing van de Sovjetpartijleider werd alleen nog maar versterkt door de vernederende omstandigheid dat de CPN (net als de meeste andere Westerse partijen) niet over de toespraak geïnformeerd werd, zodat men het bestaan en de inhoud ervan twee weken later uit de 'vijandelijke pers' moest vernemen. Dit leidde bovendien binnen de CPN tot verwarring over de vraag of deze rede wel echt door Chroesjtsjov was gehouden.⁹

De meeste leden van het dagelijks bestuur van de CPN, het leidende partijorgaan, namen bij de interne discussies over het CPSU-congres een afwerende houding aan. Men ging op de inhoud van de kritiek op Stalin überhaupt niet in en klaagde dat deze geleverd werd door personen die zelf ook twintig jaar in de CPSU-leiding hadden gezeten en daarom geen recht van spreken zouden hebben. In het algemeen wees men een snelle openbare stellingname ten aanzien van de kritiek op Stalin af.¹⁰ Zo legde het dagelijks bestuur op een besloten zitting van het partijbestuur uit dat een aantal elementen uit Chroesjtsjov's rede ongelukkig in de openbaarheid gekomen waren: 'de rottigheid is, dat het de schijn van juistheid geeft aan de vijandelijke propaganda'. Het achterhalen van de waarheid over Stalins misdaden werd door het dagelijks bestuur op deze partijbestuurszitting als onbelangrijk afgedaan: 'En vechten tegen de misdadigerspraktijken van onze klassetegenstanders wordt niet bepaald door het precies te weten hoe dat allemaal zich toegedragen heeft en wat de details precies zijn. Waar of niet waar, wat helpt dat ons.'¹¹

De meeste leden van de partijleiding poogden de door Chroesjtsjov begonnen destalinisatie af te doen als een intern probleem van de CPSU. De CPN zou uit de door de CPSU toegegeven fouten geen lering hoeven te trekken: het enige probleem zou zijn dat de partij door de destalinisatie in Nederland propagandistische nadelen ervoer. De enige die tijdens de interne discussies in de CPN-leiding wel onmiddellijk en helder de repercussies van de destalinisatie voor de partij formuleerde, was De Groot. Hij probeerde geen struisvogel-politiek te voeren, maar zag reden voor een publieke stellingname over Stalins fouten: 'P. de Groot wijst erop, dat we onze verantwoordelijkheid niet kunnen ontlopen... Onze politiek is gebaseerd geweest op de werken van Stalin... Als we daarom stelling nemen, betreft het onze eigen politiek.'¹² 'Is positieve zaak, de kritiek op Stalin. Gaat om de grond, de geest die ons heeft beïnvloed... Gaat om hele verleden van Communistische beweging te bekijken. Afgedwaald. Geest opnieuw benaderen zoals Lenin deed... Varen op eigen kompas!!... Niet zeggen: iedereen maakt fouten. Is redenering timmerman[nen], niet politici'.¹³ In de openbaarheid liet De Groot evenwel niets van zijn kritiek blijken. Na verloop van tijd nam hij in het openbaar zelfs het standpunt van de andere leden

van het dagelijks bestuur over: de destalinisatie zou een zuiver binnenlandse kwestie van de Sovjet-Unie zijn. Juist het feit dat De Groot binnen de top van de CPN aanvankelijk beter dan de anderen had ingezien dat de destalinisatie ook op de CPN van toepassing was ('het betreft onze eigen politiek') en deze als een positieve zaak verwelkomd had, maakt des te duidelijker dat het een tactische zet van De Groot geweest is om de destalinisatie tot een exclusieve Sovjetaangelegenheid te verklaren. Na deze positieverandering ging het volgens hem voor de CPN slechts erom 'dat de kritiek op Stalin bij ons niet tot nihilisme leidt, tot anti-leidersopvattingen', zoals hij het in 1963 formuleerde.¹⁴ Bij de leiding van de CPN was Chroesjtsjov na de bekendwording van de geheime toespraak de gebeten hond. De Groot ontwikkelde een sterke haat tegen de Sovjetpartijleider. Door middel van af luisterapparatuur in zijn huis registreerde de BVD zijn opmerking dat de Russen 'groot gelijk' zouden hebben als Chroesjtsjov doodgeschoten zou worden: 'het vet zal eruit spuiten'.¹⁵ Tegenover leidende leden van de illegale West-Duitse Communistische Partij zei De Groot in 1965 herhaaldelijk, dat de tijd na 1956 'verschrikkelijk' geweest was. Hij noemde het 'negen tragische jaren', hiermee waarschijnlijk op de destalinisatie doelend.¹⁶ Ook andere leden van het dagelijks bestuur voelden zich door Chroesjtsjov's radiostilte na de geheime toespraak bedrogen: Joop Wolff kon zich in een interview 35 jaar later hierover nog steeds kwaad maken.¹⁷

Mede als gevolg van het afschermen van de CPN voor de consequenties van de destalinisatie kwam het in de jaren 1957-1958 tot een heftig conflict over het absolutistische leiderschap van De Groot. Daarbij speelde het voornemen van de partijleider om de communistische Eenheidsvakcentrale (EVC) op te heffen eveneens een rol. In deze partijstrijd kreeg De Groot steun van de CPSU en de andere Oost-Europese zusterpartijen, wat een belangrijke factor in zijn overwinning op zijn interne vijanden was. De Groot koesterde zich echter niet in de gunst van de CPSU; integendeel. Na de goede afloop zou hij al snel bijten in de hand die hem had geholpen.

De relatie CPN - SED tot 1963

De relatie van de Nederlandse communisten met de DDR is, anders dan die met de Sovjet-Unie, nooit erg hartelijk geweest. De betrekkingen tussen de CPN en de SED beperkten zich vooral tot brieven over en weer, tot delegaties naar wederzijdse congressen en tot verzoeken van de Nederlandse partij aan Oost-Berlijn om materiële bijstand. De eerste keer dat een lid van de CPN-leiding de SED officieel bezocht, was pas in januari 1949, vier jaar na heroprichting van de *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD) in 1945 en drie jaar na de vereniging van de KPD met de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* tot SED in april 1946. Het was H. Gortzak, die na zijn bevrijding uit het concentratiekamp Sachsenhausen de afdeling Potsdam van de KPD had helpen heroprichten en dus nog veel SED-leden kende. Hij herinnerde zich achteraf

vooral de arrogantie van de net aan de macht gekomen SED-ers.¹⁸

De SED steunde al vanaf 1949 de CPN in materieel opzicht (zie de bijlage). Een jaarlijkse vaste post waren de cadeautjes (van accordeons tot balpennen) voor de tombola op het *Waarheid*-festival, dat elke zomer ter ondersteuning van de partijkrant werd gehouden. Verder konden elke zomer zes partijleden gratis in de DDR op vakantie.¹⁹ Al deze steun kreeg de CPN als ze daarom bij de SED vroeg; soms echter 'verkreeg' de partij Oost-Duitse bijstand door rekeningen bewust niet te betalen.²⁰

Aan het einde van de jaren vijftig functioneerden de betrekkingen tussen de CPN en de SED redelijk en kon De Groot op de politieke steun van Oost-Berlijn rekenen in zijn strijd tegen de oppositie in de CPN. Op de dag van de bekendmaking dat G. Wagenaar en Gortzak, de leiders van de oppositie tegen De Groot, uit de CPN-leiding gezet waren, telegrafeerde CPN-secretaris H. Verheij aan de SED, dat over vier dagen afgezant M. van den Berg naar de DDR zou reizen.²¹ Hij kwam tekst en uitleg geven om zo de steun van de SED te verwerven. Bij deze gelegenheid overhandigde hij de SED namenlijsten van uit de EVC gezette functionarissen. Een verslag van dit gesprek ging naar het *Politbüro* van de SED.²²

De groep rond De Groot was erin geslaagd haar lezing van de partijstrijd tegen Gortzak en Wagenaar als eerste bij de SED ingang te doen vinden. Om de tegenstanders verder te isoleren, schreef Verheij eind april opnieuw aan de SED. Hij deelde mee dat de huidige secretaris van het door de partij in 1955 opgerichte Vriendschapscomité Nederland-DDR, W. Neven, een 'rechts element' zou zijn. Hij vroeg de SED om de *Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland* - de contactorganisatie in de DDR van het Nederlandse comité - over deze 'onaanvaardbare situatie' te informeren en bij de *Gesellschaft* erop aan te dringen, het contact met Neven te verbreken.²³ Hier blijkt evenwel de steun van de SED aanvankelijk niet onvoorwaardelijk te zijn geweest. De medewerkers van het *Zentralkomitee* (ZK) van de SED besloten tegen Verheij's expliciete wens in, het contact met het oppositionele Vriendschapscomité Nederland-DDR aan te houden, door propagandamateriaal te blijven sturen. Wel diende alle eventuele financiële steun onmiddellijk te worden stopgezet.²⁴ Desondanks lijkt Neven de strijd te hebben verloren: zijn comité werd vervangen door een nieuw, door de groep-De Groot goedgekeurd comité.²⁵

Ondanks de Oost-Duitse politieke en materiële steun bleef de opstelling van de CPN gereserveerd. Enige jaren voor de uiteindelijke breuk van 1963 kwam de SED reeds tot de conclusie dat haar betrekkingen met de CPN al jarenlang 'correct, maar zeer terughoudend', ja zelfs 'buitengewoon losjes' waren.²⁶ Zij verlangde steeds van alle zusterpartijen een krachtige ondersteuning van haar strijd tegen West-Duitsland. De SED klaagde intern over gebrek aan steun voor haar buitenlandse politiek en noteerde daarbij nauwgezet de tekortkomingen van de CPN en de andere Westerse zusterpartijen. Zo beklagde de SED zich er in 1960 over, dat de CPN nooit voor erkenning van de DDR pleitte.²⁷ Het viel de SED kennelijk tegen dat de CPN haar zeer anti-West-Duitse opstelling

nauwelijks vertaalde in propaganda voor de DDR.

De SED mocht dan veeleisend zijn, de CPN (en vooral De Groot) vond het op haar beurt niet leuk dat zij internationaal maar half meetelde. Dit paste niet bij De Groots megalomanie, aldus F. Baruch. Laatstgenoemde was lid van het dagelijks bestuur totdat hij als tegenstander van de CPN-autonomie door De Groot uit de partijleiding werd gezet. Baruch haalde zijn gram in een brief aan het partijbestuur: 'De grootheidswaanzin van De Groot, die zich... nog steeds schijnt te verbeelden, dat de houding van de CPN op andere [communistische, CH] partijen "invloed" uitoefent, is bepaald meelijwekkend... De waarheid is uiteraard, dat hij daar door niemand serieus wordt genomen. Als serieus - ernstig - zou men het alleen kunnen beschouwen, dat de CPN door hem overheerst wordt'.²⁸

De betrekkingen tussen CPN en SED in de jaren veertig en vijftig overziend, kan men stellen dat beide partijen niet bereid waren, energie in de wederzijdse betrekkingen te steken. Men nam elkaars vriendschapsbetuigingen voor kennisgeving aan. De CPN deed wel moeite om van Oost-Berlijn materiële steun te verkrijgen, maar deed weinig om ook andersoortige betrekkingen met de SED te onderhouden. Beide partijen hadden hun gevoeligheden, waardoor hun betrekkingen vanaf het begin onder een ongunstig gesternte stonden.

Voorzichtige verwijdering van de SED

De eerste en nauwelijks merkbare tekenen dat de CPN zich van het Sovjetblok begon te distantiëren, dateren uit 1959. In april besloot de CPN om Chroesjtsjov geen telegram ter ere van zijn 65e verjaardag te sturen. Ook de SED werd anders bejegend. De CPN stuurde in oktober twee nauwelijks Duits sprekende provinciale bestuurders naar de grootse festiviteiten ter gelegenheid van de tiende verjaardag van de DDR.²⁹

In november 1959 werd J. Kuyper-Meester, een medestander van De Groot, door de leiding van de CPN tot secretaris van het vernieuwde Vriendschapscomité Nederland-DDR benoemd.³⁰ Hierna kwamen de toch al niet intensieve contacten tussen het Nederlandse Vriendschapscomité en de DDR volledig tot stilstand, waarover de SED zich bij de CPN beklagde. Het lid van het dagelijks bestuur Jaap Wolff vertelde de SED twee jaar later - zonder verdere uitleg - zelfs expliciet, dat de CPN haar eigen DDR-vriendschapscomité bewust hinderde, omdat men het werk ervan 'niet nuttig' achtte.³¹

De eerste keer dat de SED zich ervan bewust werd dat de CPN problemen veroorzaakte, was tijdens een conferentie over de Duitse deling in Oost-Berlijn in september 1961 - een maand na de bouw van de Berlijnse Muur. M. Bakker, lid van het dagelijks bestuur van de CPN, verdedigde toen als het nieuwe doel van de buitenlandse politiek van zijn partij de neutraliteit van Nederland om het land aldus uit de NAVO te krijgen. In de slottoespraak van de conferentie merkte SED-ideoloog K. Hager op dat dit doel niet deugde. De CPN diende voor de buitenlandse politiek van de SED propaganda te voeren, in het bij-

zonder voor het sluiten van een vredesverdrag met Duitsland. Zonder Duits vredesverdrag zou volgens hem geen Nederlandse neutraliteit mogelijk zijn: 'Wenn... nicht durch den Abschluß eines deutschen Friedensvertrages der Weg zu einer militärischen Neutralität... beider deutscher Staaten geplant wird, dann ist auch keine gesicherte Neutralität in Holland erreichbar.'³² Dit optreden ergerde Bakker en de overige CPN-bestuursleden. Bakker zou pas in 1980 de DDR opnieuw bezoeken en aan deze affaire nog in zijn memoires uit 1983 een pagina wijden. Hij was 'woedend' geweest over dit 'nogal onnozele standpunt' van Hager en had direct aan de SED duidelijk gemaakt, dat 'wij, en wij alleen, onze politiek bepaalden'.³³

Om deze ruzie tussen Bakker en Hager uit de wereld te helpen, liet de SED het hoofd van de partijsschool, professor H. Wolf, een artikel schrijven. Het werd een hoogdravend stuk, waarin het aan de CPN allemaal nog eens werd uitgelegd: de neutraliteitskoers van de Nederlandse communisten is heel goed, maar het is nog beter om het momenteel belangrijkste doel van de SED over te nemen: het Duitse vredesverdrag - waarover Bakker en Hager nou juist ruzie hadden gekregen.³⁴

De CPN kreeg het artikel ter publicatie in haar theoretisch blad *Politiek & Cultuur* toegestuurd. De partij antwoordde pas een half jaar later met een persoonlijke, verzoenende brief van De Groot aan het Politbüro van de SED. Door deze brief moet de SED tot de conclusie zijn gekomen, dat de zaak vergeven en vergeten was. De Groot legde uit waarom zijn partij besloten had om het artikel niet te publiceren; hij hoopte dat de Duitse kameraden hiervoor begrip konden opbrengen. Aan het slot van de brief schreef De Groot dat de CPN 'dankbaar was voor de goede bedoelingen, waarmee het artikel was geschreven'.³⁵ Een paar maanden later, in november 1962, ontving de CPN de zegen voor haar neutraliteitspolitiek van de CPSU.³⁶ In dezelfde tijd leek de verstandhouding met de SED verder op te klaren. Toen Jaap Wolff in januari 1963 het zesde partijcongres van de SED namens de CPN bijwoonde, verklaarde hij enerzijds, als vermeld, dat de CPN het werk van het eigen DDR-vriendschapscomité hinderde, maar bevestigde hij anderzijds de noodzaak tot verbetering van de relatie tussen de beide partijen. Bovendien babbelde hij vriendelijk met H. Wolf over haar niet gepubliceerde artikel.³⁷ Hoewel de CPN kortom in de periode 1961 tot 1963 tweeslachtige signalen afgaf, leek de lucht tussen de twee partijen grotendeels opgeklaard.

De autonomie van de CPN en de breuk met het Oostblok, 1963

Na de brief van De Groot en het bezoek van Wolff aan het SED-congres leken de plooiën tussen de Nederlandse en Oost-Duitse communisten weer gladgestreken. Maar in juli 1963, een jaar na De Groots verzoenende woorden aan het adres van de SED, bracht de CPN-leider de afwijzing van Wolfs artikel plotseling in de openbaarheid. 'De leiding van de S.E.D. (DDR)... heeft ons een jaar geleden een artikel toegestuurd voor opname in "Politiek en Cultuur",

waarin in feite de neutraliteitspolitiek van de CPN bestreden werd... Het Dagelijks Bestuur heeft natuurlijk geweigerd een dergelijke stellingname in ons tijdschrift te publiceren', aldus De Groot op een plenaire vergadering van het partijbestuur in een rede, die in *Politiek & Cultuur* en in *De Waarheid* werd gepubliceerd.³⁸ Op deze bijeenkomst decreteerde hij de autonomie van de CPN. Dit hield onder meer in dat partijfunctionarissen dienden af te zien van vakanties in en werkbezoeken aan de communistische landen, of het bijwonen van 'cocktail-parties' op de ambassades in Den Haag. Zelfs de andere leden van het dagelijks bestuur werden door deze toespraak van De Groot verrast: voor Bakker kwam de distantïering van het Oostblok 'vrij onverwachts'.³⁹

Dat De Groot dit meningsverschil met de SED weer uit de kast haalde en zelfs openbaar maakte, hoewel hij het een jaar eerder voor afgedaan verklaard had, paste uitstekend in zijn politiek van verwijdering van Moskou en zijn bondgenoten. In 1963 werd de sinds 1956 binnenskamers steeds ernstiger wordende breuk tussen de Sovjet-Unie en China ook voor de buitenwacht meer dan duidelijk, doordat Chinese delegaties op diverse communistische congressen in Moskou en Oost-Berlijn luidkeels uitgejouwd werden. In de bewuste partijbestuursvergadering van juli 1963 gaf De Groot zijn visie op deze ruzie tussen de Sovjet-Unie en China. Alhoewel hij ook kritiek had, prees hij de internationale politiek van Moskou. Pekings standpunten wees hij volledig af.

De Groot proclameerde zoals gezegd een nieuwe lijn voor de CPN. De partij moest zich alleen door de belangen van de Nederlandse arbeidersklasse laten leiden en niet alle standpunten van de CPSU kritiekloos overnemen, aangezien in theorie tussen de staatsbelangen van de Sovjet-Unie en de partijbelangen van de CPN tegenstellingen konden bestaan. Daarom mocht geen enkele zusterpartij worden toegestaan, zich in de CPN 'in te mengen'. Het enige concrete meningsverschil van de CPN met een zusterpartij dat De Groot echter opvoerde, was dat over Wolfs artikel. Dit duidt erop dat De Groot de ruzie met de SED als een excuus aanwendde om zich van het gehele Oostblok onafhankelijk te verklaren. Bovendien was voor De Groot de SED bij lange na niet zo belangrijk als de CPSU. Bij een dispuut met de SED zou hij nooit een breuk met de CPSU op de koop toe hebben genomen. Ook daarom moet de distantïering van de CPSU het hoofddoel van het opgerakelde meningsverschil met de SED zijn geweest. Dit blijkt ook uit De Groots uitspraak over de partij-ideoloog van de CPSU, M. Soeslov, op een partijbestuursvergadering in 1964: 'In de rede van Soeslov wordt gesproken over interne zaken van de CPCh, met een tendens tot verandering van die toestand... [De CPSU mengt] zich in een andere partij... Accepteer je dat, dan geef je Soeslov het recht om zich ook in de zaken van onze partij te mengen'.⁴⁰

De Groot wilde in het kielzog van het conflict tussen de Sovjet-Unie en China op zijn eigen onafhankelijkheid binnen de communistische wereldbeweging aanvoeren. Zijn argumenten en zijn timing in ogenschouw nemend, moet het motief hiervoor gelegen hebben in zijn angst dat de destalinisatiepolitiek van Chroesjtsjov door de aantasting van de orthodoxie en het openlijke herroepen

van vroeger verkondigde leerstellingen nog altijd een gevaar kon vormen voor zijn leidende positie binnen de CPN.⁴¹ Deze angst, die hem al op zijn aanvankelijke positieve reactie op de destalinisatie had doen terugkomen, zoals hierboven beschreven, zal door de partijstrijd over de destalinisatie van 1958 slechts verder versterkt zijn. De Groot is hoogstwaarschijnlijk daarom erop uit geweest, om de partij hiertegen af te schermen door haar losser te maken van de CPSU. De CPN had de kiem voor het opgeven van de onvoorwaardelijke volgzzaamheid aan de Sovjet-Unie al direct na het twintigste partijcongres van de CPSU gelegd: 'varen op eigen kompas!!', zoals De Groot het in 1956 intern geformuleerd had.

Een andere reden die regelmatig voor de breuk van de CPN met Moskou wordt opgevoerd, zou zijn geweest dat de CPN haar bijzondere betrekkingen met de naar China neigende Indonesische communistische partij (PKI) niet in gevaar wilde brengen en zich daarom niet tegen Peking wilde keren.⁴² Dit motief lijkt echter niet al te zwaar te hebben gewogen, omdat de CPN reeds voor het openlijke Sino-Sovjet dispuut enige reserves had ten aanzien van de Indonesische communisten en de betrekkingen tussen de CPN en de PKI dus niet zo onverdeeld hartelijk waren, als in deze redenering wordt verondersteld. Deze reserves leken het sterkst juist bij De Groot, de drijvende kracht achter de autonoomverklaring.⁴³ Dat neemt niet weg dat bij individuele bestuursleden zoals Aziëspecialiste A. van Ommeren-Averink de positie van de Indonesische zusterpartij bij de autonomie-koers kan hebben meegespeeld.

Binnen het dagelijks bestuur lijken meerdere motieven van invloed te zijn geweest. De Groot en Hoekstra lijken zich vooral zorgen om de positie van het dagelijks bestuur te hebben gemaakt. Voor het hele dagelijks bestuur - het sterkst waarschijnlijk voor Verheij⁴⁴ - gold, dat men zich wilde bevrijden van het stigma een 'Russisch filiaal'⁴⁵ te zijn, om het vertrouwen van de Nederlandse kiezer te kunnen winnen. Bovendien bestond er nog steeds verontwaardiging over Chroesjtsjov's verzwijgen van zijn geheime rede.

De CPN in conflict met de SED

In de ruzie met het Oostblok gebruikte de CPN de trouwe partner van de CPSU, de SED, als zondebok. De CPN had eerder al de onbeduidende Albanese communistische partij gekritiseerd, terwijl de boodschap eigenlijk voor China bedoeld was.⁴⁶ Door met de vazallen van Moskou en Peking te ruziën kon de CPN de internationale geschillen creëren die haar autonome positie legitimeerden, zonder dat zij daarbij rechtstreeks met de beide communistische grootmachten in botsing kwam. Met betrekking tot de SED werd niet alleen het bijgelegde meningsverschil over het artikel van Wolf opgediept: al snel zou de SED ook op andere punten aangevallen worden.

De SED was hogelijk verbaasd over De Groots aanval van juli 1963, die zij als een inbreuk op het proletarisch internationalisme opvatte. De Oost-Duitsers zagen niet dat ze als bliksemafleider gebruikt werden, maar wilden zelfs de

hand in eigen boezem steken: zij hadden kennelijk de electoraal kansrijke neutraliteitspolitiek van de CPN niet genoeg ondersteund. De SED wees echter tegelijkertijd met een beschuldigende vinger naar de Nederlandse kameraden. Het feit dat de anti-Duitse houding van verscheidene CPN-leden niet voor de DDR-grens halt maakte, vatte zij op als 'uitingen zonder klassebewustzijn', die veroorzaakt werden door 'de grote ideologische tekortkomingen' van de CPN.⁴⁷ De Nederlandse zusterpartij zou nog niet de kwaliteiten van de DDR beseffen; daarom moesten die nu met dubbele kracht aan de CPN uitgelegd worden.⁴⁸ Oost-Berlijn wilde meer artikelen over de CPN publiceren en meer besprekingen beleggen met bestuursleden. Als klap op de vuurpijl wilde de SED groepsreizen voor in totaal zestig gewone CPN-leden organiseren om ze van 'het vredelievende karakter van de DDR' te kunnen overtuigen.⁴⁹

Deze initiatieven van de SED sorteerden een averechts effect, aangezien de Oost-Duitsers in hun pogingen de CPN op het rechte pad terug te brengen naar methoden grepen die De Groot eerder juist gekritiseerd had. Bijvoorbeeld zal het plan om partijleden naar de DDR uit te nodigen door de altijd al zeer wantrouwige De Groot zijn opgevat als een poging van de SED om via de achterban zijn leiding te ondermijnen. Als in een Griekse tragedie brachten alle inspanningen van de SED om haar lot te vermijden, dit lot slechts dichterbij. De eerste openbare reactie van de SED op de aanval in juli door De Groot dateerde van november 1963. In *Einheit*, het theoretisch tijdschrift van de SED, verscheen in opdracht van het Politbüro een artikel over de neutraliteitspolitiek van de CPN. Het was in vleierende bewoordingen gesteld, roemde onder andere de 'ruhmreiche und kämpferische Tradition der niederländischen Kommunisten' en richtte daarom geen verdere schade aan. De aanstootgevende woorden 'Duits vredesverdrag' kwamen erin niet voor.⁵⁰

Een paar maanden later ging de CPN opnieuw in de aanval. In februari 1964 wilde de DDR het Moskougetrouwe partijlid J. Snellen als permanente Nederlandse correspondent voor het staatspersbureau *Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst* (ADN) in dienst nemen. Snellen was echter in oktober 1963 tijdens een bezuinigingsgolf bij de partijkrant *De Waarheid* na zeventien jaar als redacteur ontslagen; naar later bleek juist vanwege zijn afwijzing van de in juli afgekondigde autonomie. Hij werkte sindsdien als advertentie-acquisiteur bij de CPN-drukkerij.⁵¹ De SED vroeg bij monde van de handelsvertegenwoordiger van de DDR in Nederland, R. Blankenburger, voor zijn aanstelling de CPN om toestemming.⁵² Oost-Berlijn kreeg een positief antwoord uit Amsterdam. Een paar maanden later beschuldigde de partij evenwel onverhoeds de SED opnieuw van inmenging - vanwege de aanstelling van Snellen. Deze zou de CPN problemen bezorgen, omdat hij in dienst stond van een buitenlandse mogendheid. Bovendien toonde de partij zich beledigd: zij beweerde dat zij niet geconsulteerd zou zijn. Dergelijke bewuste verdraaiingen in de aanvallen van de CPN op de SED waren geen uitzondering: De Groot beweerde in 1965 ten onrechte dat hij 'een woedende en arrogante brief' van Ulbricht over de affaire van Snellens aanstelling zou hebben ontvangen.⁵³ Snellen werd door de CPN

voor de keus gesteld, de partij te verlaten of zijn nieuwe baan bij ADN op te geven. Gesteund door Blankenburger koos Snellen uiteindelijk voor zijn journalistieke baan en zijn trouw aan Moskou. De functie bij ADN zou hij tot zijn dood in 1972 blijven vervullen.⁵⁴

In 1964 bouwde de CPN haar onafhankelijke opstelling verder uit. Het 21e partijcongres dat in maart werd gehouden, bevestigde als formeel hoogste partijorgaan de door De Groot afgekondigde autonomie. Deze autonomie was tot dan toe slechts op de plenaire vergadering van het partijbestuur in juli 1963 verkondigd. De partijleider kritiseerde op deze bijeenkomst de beide communistische grootmachten: China zou te weinig oog hebben voor de risico's van het West-Duitse imperialisme en de Sovjet-Unie zou het in eigen land voorkomende antisemitisme onvoldoende bestrijden.⁵⁵ Dat het De Groot ernst was met zijn politiek van distantie bleek kort daarna opnieuw, toen Baruch, het enige lid van het dagelijks bestuur dat zich tegen De Groots autonomiebeleid had gekeerd, uit de partijleiding werd gezet.⁵⁶ Ook gingen in 1964 voor het eerst sinds 1952 geen CPN-ers meer op vakantie naar de DDR. Officieel verklaarde de CPN de ruzie met de SED voor 'erledigt' ('afgedaan, geliquideerd'),⁵⁷ maar de Oost-Duitse zusterpartij werd evenals de andere op een veilige afstand gehouden. Uitnodigingen voor delegaties werden steeds afgeslagen met het excuus dat de CPN het te druk had.⁵⁸

De betrekkingen tussen de CPN en de SED werden in de loop van de jaren zestig steeds slechter. De CPN sloeg een steeds hardere toon aan. In 1964 had de DDR de propagandaorganisatie *Deutsch-Belgische Gesellschaft* opgericht, waarvoor ook een Nederlandstalige uitgave van het algemene propagandatijdschrift *DDR-Revue* gestart zou worden. Op zoek naar een redacteur hiervoor vroeg de SED eind 1965 aan de CPN om inlichtingen over J. van der Hoek. Oost-Berlijn kreeg een dreigbrief terug: als de SED zonder toestemming van de CPN een tijdschrift in Nederland zou verspreiden, dan had dat 'consequenties'.⁵⁹

Ook de relatie met de CPSU raakte verder beschadigd. G. Schreuders beschrijft in zijn memoires, hoe hij in 1965 namens twee CPN-jongerenorganisaties naar Berlijn respectievelijk Moskou gestuurd werd, 'met de expliciete opdracht ruzie te maken', om zo de breuk met het Sovjetblok te bevorderen. De reden die hij in Berlijn voor de ruzie diende op te geven (de uitsluiting van Israëliische communisten van een internationale conferentie), noemt hij achteraf 'zuiver een gelegenheidsargument, de boycot had minder met Israël te maken dan met de breuk tussen de CPN en Moskou'.⁶⁰ In april 1967 probeerde De Groot de Moskougetrouwe 'Vriendschapsvereniging Nederland-USSR' op te heffen. De partijleiding eiste van voorzitter W. Hulst dat hij zijn functie zou neerleggen, maar dat weigerde deze. Als gevolg hiervan kon hij op 1 april in *De Waarheid* zijn roeyement uit de CPN lezen. De vereniging bleef echter los van de CPN voortbestaan.⁶¹ De breuk van de Nederlandse communisten met Moskou werd publiekelijk gedemonstreerd toen de CPN in november 1967 voor het eerst in de geschiedenis weigerde om het jubileum van de Oktoberrevolutie te vieren.

Bovendien veroordeelde de CPN de door de Sovjet-Unie geleide inval van het Warschau-pact in Tsjechoslowakije in 1968 openlijk.⁶² Samenvattend kan gesteld worden dat bij het creëren van de breuk de CPN zich van de periferie naar het hart van haar betrekkingen met de communistische wereldbeweging bewogen blijkt te hebben: van het Vriendschapscomité Nederland-DDR naar de SED; en vervolgens van de satellietpartij SED via de Vriendschapsvereniging Nederland-USSR naar de leidende partij, de CPSU.

Het geleidelijke karakter van deze al voor 1963 begonnen overgang naar de 'autonomie' is één van de redenen, waarom de CPN zich vrijwel zonder openlijke ruzies van de communistische landen kon distantiëren. Hiertoe droeg ook bij, dat de CPN de ruzie met de SED steeds opnieuw voor afgedaan verklaarde.⁶³ Door deze tweeslachtige signalen van de CPN werden de zusterpartijen niet goed gewaar, wat De Groot c.s. eigenlijk bezielde. Zo was achteraf gezien de aanleiding voor het afbreken van vrijwel alle persoonlijke contacten van de partij met het Oostblok gelegen in een onbeduidend meningsverschil over een oud artikel, zoals hierboven reeds beschreven.

Kortom: de breuk tussen de CPN en het Oostblok werd vooral veroorzaakt door de onwil tot openlijke en ruimhartige destalinisatie van 1956, maar kwam pas tot volle wasdom in 1963, na de openbare breuk tussen de Sovjet-Unie en China; een opmerkelijk tijdsverloop. Het blijkt dan ook verhelderend tussen dieperliggende oorzaak en directe aanleiding van de autonomie te onderscheiden: oorzaak was de onwillige reactie van de CPN op de in 1956 begonnen destalinisatie, aanleiding was de openlijke breuk tussen de Sovjet-Unie en China in 1963. Om de autonomie praktisch te verwezenlijken werd de SED als zondebok gebruikt, terwijl met name de grote broer in Moskou bedoeld werd. Het hoofddoel van de CPN-autonomie was het behoud van de orthodoxe partijcultuur.

Gevolgen breuk voor SED

Met het wegvallen van de CPN raakte de SED haar bruggenhoofd in Nederland kwijt en moest zij op zoek naar nieuwe vrienden. Snellen was vanwege zijn correspondentenschap voor ADN in 1965 officieel uit de CPN gezet en had zo de handen vrij om de SED behulpzaam te zijn. Hij werd in de jaren zestig veruit de belangrijkste leverancier van feiten en analyses over het gehele Nederlandse politieke leven, inclusief de CPN. Naast zijn berichten voor ADN schreef hij ook niet voor publicatie bedoelde rapporten. Deze belandden na bewerking door *Internationale Verbindungen*, de afdeling-Buitenland van het SED-apparaat, regelmatig op de tafel van het Politbüro van de SED.⁶⁴ Hij voorzag ook de door Blankenburger geleide Handelsvertegenwoordiging van de DDR in Amsterdam van veel materiaal, waarop die zich weer in haar verslaglegging aan Oost-Berlijn beriep; ook indirect was dus veel informatie van Snellen afkomstig. Blankenburger roemde hun samenwerking dertig jaar later nog.⁶⁵ Tot de autonomieverklaring had afgezien van de Handelsvertegenwoordiging vooral de

CPN zelf inlichtingen over Nederland aan de SED verschaft.⁶⁶

Naast Snellen schreef ook Baruch soms aan de SED zijn oordeel over de CPN. Eenmaal had dit vrij grote gevolgen: vanwege zijn vernietigende bespreking van de memoires van De Groot in 1966, waarin de partijleider scherpe kritiek had geuit op de vooroorlogse CPSU en KPD, kortte de SED flink op de nog resterende materiële steun voor de CPN: de cadeaus voor de tombola van de *Waarheid*-festivals.⁶⁷ Hoewel de Nederlandse communisten vanaf 1961 steeds minder vaak voor bijstand bij de SED hadden aangeklopt, hadden zij elk jaar weer verzocht om deze geschenken, alsof er niets aan de hand was: 'Auch möchten wir wenn möglich wieder eine Sendung für die Tombola empfangen.... Unsere[r] Meinung nach wird Ihre Teilnahme... helfen die Bände der proletarischen internationalen Solidarität zwischen unseren Parteien zu stärken'.⁶⁸ Tussen 1959 en 1966 was de jaarlijkse steun van 56.000 tot 800 DDR-Mark geslonken. Vanaf 1967 was het helemaal afgelopen met de ondersteuning (zie de bijlage).

Aarzelend herstel contacten

Het duurde tot 1975 voor de CPN opnieuw contacten met de Sovjet-Unie en de DDR opnam.⁶⁹ In de tussenliggende tijd waren er slechts incidentele contacten met de Sovjet-Unie geweest. Zoals eerder bij de breuk van 1963 wilde De Groot bij de voorzichtige heropening van de gesprekken met het Sovjetblok de orthodoxe partijcultuur van de CPN en daarmee zijn positie als partijleider behouden. Door de breuk aan het begin van de jaren zestig schermde hij de CPN af van Chroesjtsjov's destalinisatie; met het herstel van de betrekkingen met Moskou schaarde hij zijn partij in het door de CPSU aangevoerde kamp tegen de eurocommunistische nieuwlichters, die in ideologisch opzicht een gevaar voor zijn dominantie in de CPN konden vormen.⁷⁰ Van harte ging de toenadering overigens niet. Zo besloot de CPN pas twee dagen voor het begin van de sinds 1974 voorbereide 'Conferentie van communistische en arbeiderspartijen in Europa', die op 29 en 30 juni 1976 in Oost-Berlijn werd gehouden, tot deelname.⁷¹ De CPN was beducht voor de daarmee gedemonstreerde intensivering van de contacten. Nog anderhalve maand voor het begin wilde de CPN niet aan de conferentie deelnemen.⁷² Enkele weken voor deze bijeenkomst zei echter de eurocommunistische leider van de Italiaanse communisten, E. Berlinguer, in een opzienbarend interview dat hij blij was in een NAVO-land te wonen: daar was grotere vrijheid voor zijn visie op het socialisme.⁷³ Hier zouden bij de orthodoxe De Groot alle alarmklokken moeten gaan luiden: een communist die de Westerse vrijheid prees. Wellicht is dit voor de Nederlandse communisten de aanleiding geweest aan de vooravond van de conferentie contact te zoeken met de Oost-Duitse organisatoren om over deelname van hun partij te onderhandelen. Met de nodige achterdocht deed de CPN uiteindelijk toch mee.⁷⁴

Ook de verdere verdieping van de contacten met het Sovjetblok, zoals het door

De Groot georganiseerde bezoek aan de 1-mei viering in Moskou in 1977, was door hem bedoeld om zijn partij tegen eurocommunistische invloeden te beschermen en haar in het orthodoxe kamp van het internationale communisme te plaatsen. Om het orthodoxe karakter van de CPN verder te versterken, trachtte De Groot eind juli 1977 het complete dagelijks bestuur van de CPN in een paleisrevolutie af te zetten. Na de mislukking van zijn dilettantisch uitgevoerde coup moest hij zelf het veld ruimen.

'Stop de Neutronenbom'

De sinds 1975 hernieuwde gesprekken met het Oostblok bleven echter tot de paleisrevolutie van 1977 en de daarmee gepaard gaande val van De Groot zeer onstandvastig; Hoekstra zelf typeerde achteraf deze hernieuwde betrekkingen als 'steriel'.⁷⁵ Het dagelijks bestuur van de CPN versnelde na de val van De Groot in 1977 het door hem begonnen herstel van de contacten om tactische redenen: het wilde in een 'tussensprint op internationaal terrein'⁷⁶ eerder dan De Groot in Moskou aankomen om hem geen kans op steun uit die hoek te geven. Het dagelijks bestuur was ervan overtuigd dat De Groot zou proberen Oost-Europese steun tegen hen te verwerven: 'We weten als leiding, dat snelle internationale kontakten ook nodig zijn gezien partijstrijd en positie van de leiding. In de partijstrijd wordt altijd gepoogd internationale steun tegen leiding te verwerven.'⁷⁷

Ondertussen was het dagelijks bestuur binnen het kader van de internationale, door de Sovjet-Unie opgezette campagne tegen de neutronenbom (een nieuwe, door de Verenigde Staten ontwikkelde kernbom) een actie in Nederland gestart onder de leus 'Stop de Neutronenbom'.⁷⁸ Het dagelijks bestuur wilde via deze actie de betrekkingen verbeteren met de Oost-Europese partijen, bovenal met de CPSU en de SED.⁷⁹ De CPN startte de campagne 'Stop de Neutronenbom' dus aanvankelijk als een entreebiljet bij haar terugkeer naar de Oost-Europese zusterpartijen, niet omdat ze ook maar in de verte het uiteindelijke binnenlands politieke succes ervan verwachtte. Het hoogtepunt van de campagne werd een demonstratie in Amsterdam met 50.000 deelnemers in maart 1978.

De SED en de CPSU hadden uiteraard geen weet van de tactische overwegingen van het dagelijks bestuur van de CPN voor de verbetering van de betrekkingen. In voorbereidende besprekingen van de campagne tegen de neutronenbom werden in november eerst de betrekkingen met Moskou en een paar weken later ook die met Oost-Berlijn formeel genormaliseerd.⁸⁰ Moskou was zeer ingenomen met de actie. Tijdens deze besprekingen kreeg partijvoorzitter Hoekstra van partij-ideoloog Soeslov mede namens partijleider L. Brezjnef te horen dat de CPSU 'alle steun' aan dit initiatief zou geven.⁸¹ Ook Oost-Berlijn was zeer tevreden over de herstelde banden met de CPN en meende dat haar ondersteuning van de campagne 'beslissend tot het ontstaan van een vertrouwensrelatie' had bijgedragen.⁸²

Inderdaad had de DDR flink uitgepakt, door het actiecomité 'Stop de Neu-

tronenbom' in die jaren met naar schatting 120.000 gulden te steunen (zie de bijlage).⁸³ Dit bedrag werd op verzoek van de CPN onder andere besteed aan tolken, vliegtickets en drukwerk. Bovendien verzorgde de SED op verzoek van Wolff een week voor de demonstratie in Amsterdam financiële noodhulp ter hoogte van 15.000 gulden contant.⁸⁴

Om het herstel van de betrekkingen te bezegelen, legden hoge partijvertegenwoordigers wederzijdse bezoeken af. In november 1978 vereerde een zware CPN-delegatie onder leiding van partijvoorzitter Hoekstra de SED met een meerdaags bezoek, met als hoogtepunt een door E. Honecker gegeven diner.⁸⁵ Eind 1979 bracht een eveneens gewichtige SED-delegatie onder leiding van chef-ideoloog Hager een tegenbezoek.⁸⁶

Omwille van de hernieuwde toenadering hadden de CPSU en de SED hun ten tijde van de CPN-autonomie gemaakte Nederlandse vrienden weer de deur uitgezet. De Groot had klaarblijkelijk al bij het bezoek van de door hem geleide CPN-delegatie aan Moskou in het voorjaar van 1977 weten te bedingen dat de uitgave van het tijdschrift *Communistische Notities* werd stopgezet. Dit tijdschrift was door zijn persoonlijke vijand Baruch met steun van de CPSU uitgegeven.⁸⁷ Dankzij de hernieuwde samenwerking met de SED kon de CPN ook optreden tegen de haar onwelgevallige leiding van de 'Vereniging Nederland-DDR'. In 1978 klaagde de CPN bij Oost-Berlijn over de activiteit van voormalige CPN-leden in deze vriendschapsvereniging: dit zou de betrekkingen tussen CPN en SED belasten.⁸⁸ Een jaar later werd het voormalige CPN-lid D. van der Meer door de DDR gedwongen, zijn voorzitterschap van de Vriendschapsvereniging op te geven.⁸⁹

De SED resigneert: kritische distantie

Deze vermeende vertrouwensrelatie tussen SED en CPN zou echter niet lang stand houden. Na de val van De Groot kwam binnen de CPN een vernieuwende stroming op. Dit proces leidde ook tot een kritischer benadering van de Oost-Europese landen, aangezien de vernieuwers in de CPN geen nauwe betrekkingen met de orthodoxe regimes in Oost-Europa wilden. Zij konden zich hierbij beroepen op het nooit herroepen leerstuk van de autonomie.⁹⁰ De vernieuwers werden na 1979 door de politiek van het Sovjetblok in hun mening verder gesterkt. Eerst door de inval van Sovjetroepen in Afghanistan in december 1979, vervolgens door de onderdrukking van het onafhankelijke vakverbond *Solidarnosc* in Polen in 1980-1981. De invasie in Afghanistan werd door de CPN veroordeeld, zij het pas na enige weken en op indirecte wijze. Niettemin was dit het eerste teken dat de CPN opnieuw afstand ging nemen van het Sovjetcommunisme, dit keer niet zoals aan het begin van de jaren zestig om haar stalinistische structuren veilig te stellen, maar om deze juist te democratiseren en om de partij ideologisch te vernieuwen.⁹¹

Deze ontwikkelingen, hoe pril nog in 1980, waren de SED niet ontgaan. Oost-Berlijn zette de samenwerking met de CPN voort en bleef aanvankelijk de

Nederlandse zusterpartij loven, zowel in het openbaar als in bilaterale besprekingen.⁹² Intern kwam er echter steeds meer ongezoeten kritiek op de CPN: zij zou 'tendensen tot zelfoverschatting vertonen'.⁹³ In een later stadium spuide de SED haar kritiek ook recht in het gezicht van CPN-ers. Zo zei H. Axen, secretaris *Internationale Verbindungen* van de SED, in september 1981 over het CPN-standpunt betreffende de crisis in Polen: 'Die Meinung der Führung der KPN, die Parteien der Länder des Warschauer Vertrages würden sich in Polen einmischen und damit den von der Berliner Konferenz 1976 bekräftigten Grundsatz der Gleichheit und Autonomie aller Bruderparteien verletzen, ist - mit kommunistischer Offenheit gesagt - falsch. Die Autonomie hat wie alles einen Klasseninhalt.... Ihr sagt, in Polen muß der Demokratisierungsprozeß vorankommen. Welche Demokratie, sozialistische oder bürgerliche? Die Grundfrage jeder Revolution ist die Macht.'⁹⁴

De CPN verwijderde zich in de loop van de jaren tachtig in haar vernieuwing steeds verder van het orthodoxe marxisme-leninisme. De SED nam dit waar als een teloorgang in grote chaos.⁹⁵ De CPN daarentegen meende haar ideeën in de zogeheten perestroika van de nieuwe CPSU-leider M. Gorbatsjov weerspiegeld te zien. Ze probeerde aan te haken bij zijn populariteit in Nederland en loofde hem uitbundig.⁹⁶ In deze periode verslechterde de relatie tussen de CPN en de SED verder. Zo demonstreerde het CPN-parlementslid I. Brouwer in de jaren tachtig samen met sociaal-democraten voor de DDR-ambassade in Den Haag ten bate van de dissidenten in de DDR.⁹⁷ De val van de Berlijnse muur in 1989 betekende het einde voor de SED. Dit werd door internationaal secretaris J. de Boo verwelkomd als de aflossing van een verstarde oude garde. Hij verweet Honecker en Axen dat ze perse het veertigjarig bestaan van de DDR hadden willen vieren, ondanks de aanzwellende demonstraties tegen de SED, waardoor zij de internationale jubileumsgasten aan een pijnlijke situatie blootgesteld zouden hebben.⁹⁸

Vanaf 1980 raakte de SED kortom in toenemende mate geresigneerd over de betrekkingen met de CPN; zij liet vanaf 1981 het verschil van mening ook duidelijk blijken aan de CPN.⁹⁹ De toenadering van eind jaren zeventig was mislukt, doordat de Nederlandse partij zich steeds verder van het leninisme verwijderde. Het bij de 'tussensprint op internationaal terrein' overeengekomen officieel herstel van de betrekkingen in 1977-1978 groeide derhalve niet uit tot een hernieuwde langdurige innige relatie van de CPN met het Sovjetblok.

Epiloog

Deze analyse van de relatie tussen CPN en SED is voor een belangrijk deel gebaseerd op de archieven van beide partijen. Op één uitzondering na was het SED-archief niet eerder voor dit doel bestudeerd. Hierdoor is het mogelijk geweest in deze analyse van de wederzijdse betrekkingen een tweetal nieuwe elementen te tonen. Ten eerste is het voor het eerst mogelijk de totale materiële steun van de CPN uit Oost-Berlijn te schatten: deze bedroeg tussen 1949 en

1980 ongeveer 300.000 DDR-Mark (zie de bijlage).¹⁰⁰ Vrijwel alle bijstand werd verleend in de vorm van materiële hulp; er zijn nauwelijks aanwijzingen dat de CPN contant geld kreeg. Deze hulp werd zonder directe tegenprestatie ter beschikking gesteld. De meeste steun ontving de CPN in de tijden dat de betrekkingen relatief goed waren: in de jaren vijftig en in 1978-1979. Al met al was de Oost-Duitse - indirecte - bijdrage aan de partijkas van de CPN niet gering, integenstelling tot de constatering van W. Gortzak op basis van eerder onderzoek in de Oost-Duitse archieven, dat de partij van de steun van de SED 'bepaald niet vet' geworden was.¹⁰¹

Overigens verkreeg de CPN ook vanuit andere landen die deel uitmaakten van het Oostblok steun. Eind jaren vijftig kreeg zij jaarlijks films uit de Sovjet-Unie, Tsjechoslowakije, China, Polen en de DDR. In 1978 kreeg het comité 'Stop de Neutronenbom' ten behoeve van een bijeenkomst in Amsterdam door Oostbloklanden in totaal 50.000 gulden op haar rekening gestort, waarvan Oost-Berlijn zoals vermeld 15.000 gulden voor haar rekening nam.¹⁰²

Het tweede nieuwe element in de analyse van de relatie tussen de CPN enerzijds en de SED en CPSU anderzijds betreft de herschikking van de in de literatuur genoemde beweegredenen van de CPN voor de afkondiging van de 'autonomie' in 1963. Het blijkt dat de dieperliggende oorzaak hiervoor de onwillige reactie van de CPN op de in 1956 door Chroesjtsjov begonnen destalinisatie is geweest, terwijl de directe aanleiding het Sino-Sovjet-schisma in 1963 was. Overwegingen betreffende de positie van de Communistische Partij van China of die van Indonesië hebben hierbij voor de CPN geen grote rol gespeeld. Evenmin heeft het bij tijd en wijle arrogante gedrag van de SED de breuk van de CPN met het Sovjetblok geprovoceerd. De CPN gebruikte de bemoeizucht van de SED slechts om haar distantie jegens de communistische staten te kunnen legitimeren, zonder de strijd met de grote broer Sovjet-Unie zelf aan te hoeven gaan.

De ontwikkelingen tussen 1956 en 1989 beschouwend, valt de paradox op dat gedurende het jarenlange isolement onder De Groot de CPN altijd een orthodox-communistische partij gebleven is, terwijl na zijn val en de daarmee gepaard gaande opening naar het communistische kamp de partij meer en meer haar leninistische principes liet varen.¹⁰³ Tijdens de periode van de autonomie leken de CPN en de andere communistische partijen zich op twee parallelle lijnen te bevinden: identiek, maar zonder elkaar te beroeren. Na 1977 doorkruiste de CPN de lijn van de CPSU. Achteraf bezien zal de *splendid isolation*, in het kielzog van het Sino-Sovjet conflict door de orthodoxe leninist De Groot geschapen ter bescherming van de orthodoxe partijcultuur, dan ook uiteindelijk de vernieuwende vleugel van de CPN in de hand hebben gewerkt.

Bijlage: financiële ondersteuning CPN door SED

geschatte totalen op jaarbasis (in DDR-Mark), 1949-1980

1949	10
1950	25
1951	900
1952	2.500
1953	28.800
1954	5.000
1955	7.000
1956	13.000
1957	10.000
1958	11.000
1959	56.000
1960	11.700
1961	9.000
1962	9.000
1963	7.600
1964	3.000
1965	3.000
1966	800
1978	100.000
1979	25.000
1980	<u>5.000</u>
totaal	308.335

geschatte totalen uitgesplitst naar subsidiepost (in DDR-Mark), 1949-1980

boeken	1949-1960	1.300
vakanties CPN-leden in DDR	1952-1980	65.000
Marxfoto's voor tentoonstelling	1953	250
drukkerij-uitrusting	1953-1959	14.000
niet door CPN betaalde rekeningen	1953-1959	35.000
tombola <i>Waarheid</i> -festivals	1955-1966	36.800
verpleging patiënten in DDR	1956-1960	7.500
films	1957-1959	7.000
10.000 tegeltjes '40 jaar CPN'	1959	20.000
schenking bij DDR 10 jaar	1959	1.000
vliegticket De Groot	1959	200
acties tegen N-bom	1978-1979	<u>120.000</u>
totaal		308.050

noten

1. F. Bolkestein, *Onverwerkt verleden*, Amsterdam, 1998; in het bijzonder: 7-15, 265-273.
2. Aldus het voormalig lid van het dagelijks bestuur J. de Boo op Radio 1 in 'Met het oog op morgen', 16 november 1997; en het gewezen partijbestuurslid H. Meijer in een interview met J. Teunissen, in: *Hervormd Nederland*, 29 november 1997, 18-19.
3. Zie G. Voerman, 'The Relationship between the Dutch and Russian communist Parties, 1909-1991', in: C. Horstmeier et al., red., *Around Peter the Great. Three Centuries of Russian-Dutch Relations*, Groningen, 1997, 63.
4. Dit artikel is een bewerking van: C. Horstmeier, 'Die Beziehungen der niederländischen kommunistischen Partei (CPN) zur SED', in: H. Weber e.a., red., *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, Berlijn, 1998, 157-186. Aan de haat-liefde verhouding van de CPN met het Oostblok in zijn algemeenheid is al eerder ruime aandacht besteed; zie onder anderen G. Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991*, Amsterdam, 1995, 384-406 en 469-487; G. Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre. De CPN en de hervormingen van Gorbatsjov', in: *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1993, 99-118; en W. Gortzak, 'Paul de Groot als Oostduitse communistenvreter', in: *HP/De Tijd op Zondag*, 8 november 1992.
5. De vrijwel compleet bewaard gebleven archieven van de SED zijn samen met de archieven van alle andere partijen uit de DDR en van vele andere maatschappelijke organisaties in een speciale stichting binnen het Duitse staatsarchief ondergebracht: de 'Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv' (BArch/SAPMO). Voor een kort bestandsoverzicht, zie *Die Bestände der Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, Berlijn, 1996.
6. D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, Den Haag, 1995, 340. Zie ook SED ZK Abt. Handel, Versorgung und Außenhandel: SED Hausmitteilung aan P. Florin, 3 december 1958, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/250.
7. C. Horstmeier, '"Anerkennung jetzt!" Die Anerkennungspolitik der DDR anhand der Fallstudie Niederlande 1949-1973'. Eindscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1995, 84-89.
8. Zie bijvoorbeeld Verrips, *op.cit.*, 265-274; en G. Voerman, 'De coming men van de CPN. Goulloze, De Groot en de Komintern (1929-1930)', in: *Jaarboek 1994 DNPP*, Groningen, 1995, 237-260.
9. Zie A. Koper, 'Het XX-ste congres van de CPSU en de geblokkeerde destalinisatie van de CPN 1956-1958', in: J. Divendal e.a., red., *Nederland, Links en de Koude Oorlog*, Amsterdam, 1982, 123-124; en I. Cornelissen, *Paul de Groot - Staatsvijand nr. 1. Een biografische schets*, Amsterdam, 1996, 127-130.

10. Notulen dagelijks bestuur (DB) CPN, 16 maart 1956, in: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), archief-CPN, nr. 319.
11. Zitting Partijbestuur (PB), 23-25 juni 1956, in: IISG, archief-CPN, nr. 282.
12. Notulen DB 19 maart 1956, in: IISG, archief-CPN, nr. 319.
13. Rede De Groot zitting PB, 8-9 april 1956, in: IISG, archief-CPN, nr. 282.
14. 'Over de geschillen in de communistische wereldbeweging. Rede van P. de Groot op de zitting van het Partijbestuur der C.P.N., 18 juli 1963', in: *Politiek & Cultuur*, 23 (1963), 9 (sep.), 387-388. Het is kenmerkend dat De Groot juist in deze rede op het gevaar van 'anti-leidersopvattingen' terugkomt: het is de toespraak waarin hij de CPN expliciet van het Oostblok isoleerde.
15. Zie Cornelissen, *op.cit.*, 127-128.
16. KPD: 'Bericht über die Beratung einer Delegation des ZK der KPD mit einer Delegation des ZK der CPN', 22 september 1965, in: BArch/SAPMO NY 4182/1284.
17. G. Schreuders, *De man die faalde*, Amsterdam, 1992, 144; M. Bakker, *Wissels. Bespiegelingen zonder berouw*, Weesp, 1983, 52; en F. Abrahams, "Ik ben voor sommige mensen een verschrikking geweest". Joop Wolff en de ondergang van de CPN', in: *NRC-Handelsblad*, 18 mei 1991.
18. Zie H. Gortzak, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist*, Amsterdam, 1985, 196, 210 en 259-265.
19. Ook verzorgde de SED ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de CPN 10.000 bruine keramiek-tegeltjes om onder de leden uit te delen, 'als teken van de eenheid en geslotenheid van de partij'. ZK SED, Keilson: 'Vorlage an das Sekretariat', 1 juni 1959, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/3A/660.
20. Verrips, *op.cit.*, 524.
21. CPN secretaris Verheij: Telegram aan ZK SED, 4 april 1958, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249.
22. SED ZK Internationale Verbindungen, Bergold: 'Aktennotiz. Aussprache mit Gen. Van den Berg (KPN) am Freitag, dem 11.4.58. Genn. Keilson z. Kenntnis', 15 april 1958, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/250.
23. CPN secretaris Verhey: brief aan SED ZK Sekretariat, 25 april 1958, BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249.
24. Gesellschaft für Kulturelle Verbindungen mit dem Ausland, Heiss: 'Aktennotiz. Streng vertraulich!', 3 mei 1958, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249. Het is onduidelijk of het Nederlandse vriendschapscomité tot dan toe daadwerkelijk financiële steun uit de DDR had ontvangen.
25. CPN Secretariaat, H. Hoekstra: brief aan SED Zentralkomitee, 26 juni 1958, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249.
26. SED-rapport over de betrekkingen met de CPN; 29 december 1960, SED-jaar-rapport over de CPN 1960; 17 december 1962, [SED ZK Außenpolitik und Internationale Verbindungen:] 'Kommunistische Partei Niederlande', 16 november 1960, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/250.
27. [SED ZK Internationale Verbindungen] Bergold: 'Kommunistische Partei der Niederlande', 29 december 1960, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/250.

De klacht was niet geheel terecht. Inderdaad maakte de CPN vrijwel geen werk van de strijd voor erkenning van de DDR, maar de CPN had al een maand na oprichting van de DDR bij de Nederlandse regering op erkenning aangedrongen. Zie *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal 1949-1950. Handelingen Tweede Kamer*, 9 november 1949, 416.

28. Brief van Baruch aan het partijbestuur, 17 maart 1966, in: IISG, archief-CPN, nr. 838.

29. CPN DB: 'Geen verjaardagstelegram voor Chroestsjow', 16 april 1959, in: IISG, archief-CPN, nr. 321; '10e verjaardag DDR & Chinese Volks Rep.', 24 augustus 1959, in: *ibidem*; 'Wijziging delegatie 10-jarig feest DDR', 14 september 1959, in: *ibidem*.

30. Wolff aan SED ZK Abt. Internationale Verbindungen, 6 november 1959, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249. Voor meer informatie over dit comité, zie Horstmeier, '"Anerkennung jetzt!'", 78-79.

31. SED ZK Abt. Außenpolitik und Internationale Verbindungen aan DB CPN, 18 januari 1960, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249; SED: rapport over de betrekkingen tussen SED en CPN, 30 januari 1963, in: *ibidem*; DY 30/IV A2/20/489. Kuyper-Meester verdedigde De Groots autonomie-beleid bij een laatste vakantie in de DDR en werd daarom door de SED negatief beoordeeld: SED Sektor Betreuung: Bericht über die Betreuung der niederländischen Urlauberdelegation von 29.8 - 28.9.1963, 9 oktober 1963, in: *ibidem*.

32. 'Genosse Hager' [notulen van zijn rede, CH], [20-21 september 1961], in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/201/666.

33. SED ZK Internationale Verbindungen, Haase: 'Vermerk über ein Gespräch des Gen. Erich Mückenberger mit Markus Bakker am 8.8.1980 im Hause des ZK', 13 augustus 1980, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202; Bakker, *op.cit.*, 147.

34. H. Wolf, Neutraliteitsartikel, 23 november 1961, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249.

35. Brief van P. de Groot, Generalsekretär der Kommunistischen Partei der Niederlande, aan Büro des Politbüros des ZK der SED, 2 juni 1962, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249, 357-359. In zijn memoires herinnert Bakker zich dat het artikel van Wolf 'met een kort briefje' teruggezonden werd -wat destijds 'al zeer ongebruikelijk' zou zijn geweest. De suggestie dat het artikel al snel met een kort briefje teruggezonden werd, is getuige De Groots brief van drie pagina's uit juni 1962 hoogstwaarschijnlijk onjuist.

36. Bakker, *op.cit.*, 148.

37. R. Lehmann: 'Holland', [jan. 1963], in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/15.

38. 'Over de geschillen in de communistische wereldbeweging. Rede van P. de Groot op de zitting van het Partijbestuur der C.P.N., 18 juli 1963', in: *Politiek & Cultuur*, 23 (1963), 9 (sep.), 386. Ook in: *De Waarheid*, 19 juli 1963.

39. Bakker, *op.cit.*, 134.

40. Notulen Partijbestuursvergadering, 4 juli 1964, in: IISG, archief-CPN, nr. 285.
41. Bakker wees achteraf - in een apologetisch en soms wat nevelig geformuleerd boek - ook op het tijdsverloop tussen Chroesjtjovs geheime destalinisatiereide van 1956 en de eruit voortvloeiende autonomie van de CPN. Over de destalinisatie schreef hij na het bekend worden van de echtheid van de geheime rede in april 1956 een resolutie, die 'de kiem [legde] voor een wezenlijk nieuwe opstelling - al zou het gure weer [waarschijnlijk: de gepolariseerde politieke omstandigheden, CH] nog een poosje de snelle opbloei daarvan tegenhouden'. Over de autonomie-verklaring van 1963 schrijft hij vervolgens: 'Het 1956-effect begon nu echt door te werken'; zie Bakker, *op.cit.*, 54, 135. Ook Schreuders noemt de autonomie 'een gevolg van Paul de Groots paranoïde angst voor complotten tegen zijn positie als CPN-leider': zie Schreuders, *op.cit.*, 111.
42. Zie Voerman, '*Perestrojka avant-la-lettre*', 101; Bakker, *op.cit.*, 135; en Cornelissen, *op.cit.*, 155 en 233. Cornelissen baseert zich hier op een gesprek op 27 juli 1995 met Wolff, toentertijd internationaal secretaris van de CPN.
43. In 1962 liet De Groot de CPN met een doorzichtig excuus de uitnodiging voor een partijcongres van de Indonesische communisten afslaan; als reden voor de afwezigheid diende de CPN op te geven: 'Op het ogenblik spant onze partij al haar krachten in om het zenden van strijdkrachten naar West-Irian te verhinderen'. De Groot aan CPN DB, [april 1962 (?)], in: IISG, archief-CPN, nr. 307; De Groot bekeek de uitwisseling van delegaties met de Indonesiërs enigszins argwanend; zie J. Morriën: *Indonesië liet me nooit meer los. Vijftig jaar antikoloniale strijd*, 1995, 15.
44. Vergelijk Verheij's destalinisatiestandpunt, waarin hij vooral op armslag bedacht was: notulen DB-zitting, 19 maart 1956, in: IISG, archief-CPN, nr. 319.
45. De Groot, 'Geschillen in de communistische wereldbeweging', 386; Zie ook: notulen partijbestuursvergadering, 4 juli 1964, in: IISG, archief-CPN, nr. 285.
46. SED ZK Internationale Verbindungen, Konieczny: 'Jahresbericht über die Beziehungen zur Kommunistischen Partei Nederlands', [december 1961 (?)], in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/250. De Groot veroordeelde Albanië in zijn toespraak op het 22-ste partijcongres van de CPSU; Wolff deed dit in de zijne op het zesde partijcongres van de SED: Wolff: Begrüßungsrede VI. Parteitag SED, [Jan. 1963], in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/15. Ook de CPSU zelf kende deze methode van een doodsklap om een hoekje en had Albanië veroordeeld terwijl zij China bedoelde; zie J. Barth Urban, *Moscow and the Italian Communist Party: From Togliatti to Berlinguer*, London, 1986, 282.
47. SED Sektor Imperialistische Länder: 'Anlage I: Zur Entwicklung der Beziehungen zwischen der SED und der KPN', 30 augustus 1963, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/2A/986.
48. SED ZK Internationale Verbindungen, Florin: 'Vorlage für das Politbüro. Betr.: Beziehungen zur Kommunistischen Partei der Niederlande', 11 september 1963, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/2A/986.

49. SED ZK Internationale Verbindungen, Florin: 'Vorlage für das Politbüro. Betr.: Beziehungen zur KPN', 11 september 1963, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/2A/986. De SED plande bijvoorbeeld een Nederlandstalig propaganda-werkje over de DDR, waarvan de uitgave werd geblokkeerd door Kuyper-Mees-ter. Ook van de groepsreizen kwam niets: 'Zwischenbericht zum Beschluß des Politbüros Nr 372 vom 17.9.1963', 10 oktober 1963, in: *ibidem*; DY 30/IV A 2/20/489.
50. SED ZK Internationale Verbindungen, Florin: 'Betr.: Beziehungen zur KPN', 11 september 1963, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/2A/986; G. Mauersberger: 'Die kommunistische Partei der Niederlande im Kampf um Frieden, Neutralität und sozialen Fortschritt', in: *Einheit. Zeitschrift für Theorie und Praxis des wissenschaftlichen Sozialismus*, 18 (1963), 11 (nov.), 80-88.
51. Morriën, *op.cit.*, 153-154. Blankenburger, Amsterdam: 'Vermerk über Gespräche mit dem Gen. van Seggelen von der holländischen Brüderpartei', 28 februari 1964, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/489.
52. Blankenburger was van augustus 1963 tot 1972 leider - *Handelsrat* - van de *Amsterdamer Vertretung der Kammer für Außenhandel der DDR*. C. Horstmeier: interview met Blankenburger, 15 maart 1994, Berlijn.
53. KPD: 'Bericht über die Beratung einer Delegation des ZK der KPD mit einer Delegation des ZK der CPN', kopie aan Ulbricht, 22 september 1965, in: BArch/SAPMO NY 4182/1284; SED ZK-Internationale Verbindungen aan Ulbricht, 29 oktober 1965, in: *ibidem*.
54. 'Vermerk über Gespräche zwischen Gen. Snellen und Gen. Markowski', 13 juni 1964, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/489; Blankenburger, brief aan Ernst Walkowski, SED ZK Internationale Verbindungen, 11 april 1965, in: *ibidem*; SED ZK Internationale Verbindungen, Markowski: 'Information für das Politbüro. Betr: Haltung der CPN zur kommunistischen Weltbewegung. Quelle: Botschaft der DDR in den Niederlanden', 14 maart 1975, in: *ibidem*; DY 30/IV B2/20/41.
55. De Groot: openingstoespraak 21e Partijcongres 28-30 maart 1964, 28 maart 1964, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/491. Hij wijdde een complete paragraaf aan het antisemitisme in de communistische landen. In hoeverre De Groot (zelf joods) zich hieraan werkelijk zo gestoten had dat het hem de breuk met het Sovjetblok (mede) waard gemaakt had, is moeilijk te zeggen. Hij sloeg echter vaker met deze beschuldiging om zich heen: ook Nederland zou een 'antisemitisch rotland' zijn, zie Verrips, *op.cit.*, 357; Cornelissen, *op.cit.*, 181.
56. Verrips, *op.cit.*, 389-391.
57. CPN DB, Hoekstra: brief aan ZK SED, 16 maart 1964, in: IISG, archief-CPN, nr. 1329. Vergelijk ook: SED, Rahe: 'Bericht über die Unterredung mit dem Gen. Jaap Wolff, Mitglied des ZK KPN', 30 maart 1964, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/489.
58. SED ZK-Internationale Verbindungen aan Ulbricht, 29 oktober 1965, in: BArch/SAPMO NY 4182/1284; CPN DB adm. secretaris M. Meyer: brief aan ZK SED, 8 juni 1964, in: IISG, archief-CPN, nr. 1329; CPN DB H.J. Hoekstra:

Brief aan ZK SED, 8 mei 1970, in: *ibidem*; CPN Wolff: Brief aan 'Comité Central du Parti Communiste Bulgare, Département Politique Etrangère et Relations Internationales', 24 juli 1963, in: *ibidem*; 1433.

59. Meyer, secretaris DB CPN, aan SED ZK Internationale Verbindungen, 4 februari 1966, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/489. De DDR stopte na de brief de voorbereidingen voor de Nederlandstalige versie, hoewel men zich afvroeg waarom de CPN zich zo opwond: voor een dergelijke uitgave hadden ze toch eigenlijk niemands toestemming nodig; G. Leo: 'Betrifft: Herausgabe der DDR-Revue in niederländischer Sprache', 18 maart 1966, in: *ibidem*.

60. Schreuders, *op.cit.*, 104-105, 111.

61. Hulst vertelde dit bij een bezoek aan de DDR. Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft, Abteilungsleiter Internationale Verbindungen, Große: gesprek op 18 september 1968 met Hulst, 9 oktober 1968, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/492; zie ook Verrips, *op.cit.*, 400.

62. Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre', 102.

63. Zowel bij de affaire rond het artikel van Wolf in 1961 als bij het oprakelen ervan in 1963. Vergelijk de brief van P. de Groot, Generalsekretär der CPN, aan Büro des Politbüros des ZK der SED, 2 juni 1962, in: BArch/SAPMO DY 30/IV 2/20/249; CPN DB, Hoekstra: brief aan ZK SED, 16 maart 1964, in: IISG, archief-CPN, nr. 1329.

64. Bijvoorbeeld SED ZK Internationale Verbindungen: 'Information für das Politbüro über das ZK-Plenum der KPN vom 31.10.64', 11 november 1964, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/491, baserend op Snellen: adn-telexen 17.10.64 over val Chroesjtsjov: 'inhalt ist nicht zur veroeffentlichung bestimmt', in: *ibidem*; DY 30/IV A2/20/490, en op: Snellen: notities over autonomie CPN, oktober 1964, in: *ibidem*.

65. C. Horstmeier: interview met Blankenburger, 15 maart 1994, Berlijn.

66. De Groot schreef bijvoorbeeld een beoordeling van de in Berlijn verblijvende Nederlandse schrijver N. Rost, waarin hij op suggestieve wijze Rost zwart maakte. Mede op basis hiervan werd een paar maanden later Rost uit de DDR uitgewezen: CPN Generalsekretär De Groot: handgeschreven notitie voor W. Pieck over Rost, 22 augustus 1950, in: BArch/SAPMO NY 4036/707.

67. Baruch: bespreking 'De dertiger jaren', [april 1966], in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/490; SED ZK Internationale Verbindungen: 'Betr.: Pressefest des Zentralorgans der KPN 'De Waarheid' am 11. September 1966', 26.07.66, *ibidem*; DY 30/IV A2/20/489.

68. DB CPN, Meyer, brief aan: ZK SED Internationale Verbindungen: Waarheidfestival op 13 sept. 1965, 31 maart 1965, in: BArch/SAPMO DY 30/IV A2/20/489; Meyer, brief aan: SED ZK Abt. Außenpolitik und Internationale Verbindungen: Waarheidfestival op 11 sept. 1966, 21 juni 1966, in: *ibidem*.

69. Zie hiervoor onder meer Verrips, *op.cit.*, 469-473 en Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre', 102. Pekelder dateert de hernieuwing van het contact met de DDR één jaar te laat, zie: J. Pekelder, *Nederland en de DDR. Beeldvorming en*

- betrekkingen 1949-1989*, Amsterdam, 1998, 195. Voor het herstel van contacten met de Sovjet-Unie en de DDR via de Haagse ambassades, zie: SED ZK Internationale Verbindungen, Markowski: 'Information für das Politbüro. Betr: Haltung der CPN zur kommunistischen Weltbewegung', 14 maart 1975, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/41; zie ook ZK Internationale Verbindungen: 'Vorlage für das Sekretariat', 31 juli 1975, in: DY 30/J IV 2/3A/2719.
70. Barth Urban, *op.cit.*, 259, zie ook Schreuders, *op.cit.*, 134.
71. SED ZK Internationale Verbindungen: 'Vermerk über ein Gespräch des Gen. Paul Markowski mit dem Vorsitzenden der KPN, Henk Hoekstra', 26 juni 1976, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202.
72. Zitting Partijbestuur 8 en 9 mei 1976 over onder andere Conferentie van de Europese Communistische Partijen, 9 mei 1976, in: IISG, archief-CPN, nr. 292.
73. Barth Urban, *op.cit.*, 289.
74. SED ZK Internationale Verbindungen: 'Vermerk. Anruf des Genossen IJisberg, CPN 25.6.1976, 16.20 Uhr', 25 juni 1976, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202; Rede Hoekstra op Berlijnse Conferentie, [29 juni 1976], in: *ibidem*; DY 30/IV B2/20/554.
75. CPN DB: Verslag delegatie viering 60 jaar Oktoberrevolutie naar Moskou, 14 november 1977, in: IISG, archief-CPN, nr. 333.
76. CPN DB: 'regeling van werkzaamheden van het dagelijks bestuur', 18 augustus 1977, in: IISG, archief-CPN, nr. 333.
77. CPN DB: 'regeling van werkzaamheden van het dagelijks bestuur', 18 augustus 1977, in: IISG, archief-CPN, nr. 333.
78. Deze campagne is door schrijver dezes uitvoerig geanalyseerd en zal daarom hier alleen kort worden weergegeven; zie C. Horstmeier, 'Stop de Neutronenbom! The last mass-action of the CPN and the Moscow-Berlin-Amsterdam triangle', in: Horstmeier et al., 1997, 65-77. Zie verder ook: P. Maessen, '"Wie stopt de neutronenbom?" - de geschiedenis van een actie', in: *Transaktie*, 8 (1979), 4, 423-457.
79. Bijkomend voordeel van de actie was dat het moreel van de achterban weer wat opgekrikt kon worden na de enorme nederlaag bij de Tweede-Kamerverkiezingen in mei 1977, toen de CPN van zeven naar twee zetels duikelde.
80. DB CPN: '1. Actie stop de N-bom', 5 december 1977, in: IISG, archief-CPN, nr. 333; Marter, Sektorleiter ZK-Abt. Internationale Verbindungen: 'Vermerk über Gespräche zwischen Gen. Hermann Axen..., und Wolff..., 23 november 1977, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202.
81. CPN DB: Verslag delegatie viering 60 jaar Oktoberrevolutie naar Moskou, 14 november 1977, in: IISG, archief-CPN, nr. 333. Zie ook Verrips, *op.cit.*, 481.
82. [SED ZK Internationale Verbindungen:] 'Information über die KPN', nov. 1979, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202.
83. Zie Horstmeier, 'Stop de Neutronenbom', 73-75. Het totale budget van het comité bedroeg in de jaren 1978-1979 ongeveer 500.000 gulden.

84. SED ZK-Auslandsinformation, ZK-Internationale Verbindungen: 'Betr.: Bereitstellung von 15.000 Valuta-Mark zur Unterstützung des Internationalen Forums gegen die Neutronenbombe in Amsterdam', 13 maart 1978, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/3A/3112.
85. 'Programm für den Aufenthalt der Delegation der CPN vom 1. - 5. November 1978 in der DDR', [okt. 1978], in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202. Honecker had Ulbricht in 1971 ten val gebracht en was hem opgevolgd.
86. SED: 'Entwurf gemeinsames Kommuniqué SED und CPN', 1 december 1979, in: IISG, archief-CPN, nr. 1329.
87. Schreuders, *op.cit.*, 135. *Communistische Notities* verscheen van 1969 tot 1977.
88. [SED ZK-Internationale Verbindungen:] 'Information über die KPN', okt. 1978, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202.
89. Van der Meer zelf was ook ervan overtuigd dat zijn afzetting als voorzitter door de CPN bij de toenadering tot de SED geeist was: J. Meijnen: 'Over mensenrechten konden we toch moeilijk beginnen', in: *NRC Handelsblad*, 16 februari 1990. Omstandigheden van het door de CPN afgedwongen aftreden waren destijds al snel publiek geworden: I. Cornelissen: 'Er zijn drie mensen die precies weten waarom Dick is afgetreden, maar die zullen het niet zeggen', in: *Vrij Nederland*, 12 januari 1980.
90. Brief G. Schreuders aan C. Horstmeier, 16 februari 1999.
91. Zie Voerman, *Perestrojka avant-la-lettre*, 105.
92. [SED ZK Internationale Verbindungen, Mauersberger:] 'Hinweise für ein Gespräch mit Vertretern der Führung der KPN anlässlich ihres 27. Parteitages', 4 juni 1980, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202; SED ZK Internationale Verbindungen, Mauersberger: 'Vermerk über ein Gespräch zwischen Hermann Axen und Joop Wolff am 2.10.1980', 16 oktober 1980, in: *ibidem*.
93. SED ZK Internationale Verbindungen: 'Vorlage für das Sekretariat. Betrifft: Teilnahme einer Delegation des ZK der SED am 27. Parteitag der KPN in der Zeit vom 5.-9 Juni 1980', 19 mei 1980, in: BArch/SAPMO DY 30/IV B2/20/202.
94. SED ZK-Internationale Verbindungen: 'Information für das Politbüro. Betreff: Aufenthalt des Genossen Jan de Boo, Verantwortlicher für internationale Arbeit der KPN, vom 27. bis 29.9.1981 in der DDR', 6 oktober 1981, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/20/149.
95. SED ZK Internationale Verbindungen: 'Information für das Politbüro. Betrifft: Zur Lage und Politik der Kommunistischen Partei der Niederlande nach dem 29. Parteitag', 1 april 1985, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/20/10; *ibidem*; 'Information für das Politbüro. Betreff: Zu den Ergebnissen des 30. Parteitages der KPN', 9 januari 1987, in: *ibidem*; DY 30/J IV 2/20/214.
96. Verrips, *op.cit.*, 499.
97. Verrips, *op.cit.*, 494.

98. J. de Boo, 'Kentering in Europa', in: *Politiek & Cultuur*, 49 (1989), 12 (dec.), 243-248.
99. Drie achtereenvolgende, op elkaar baserende berichten over de stand van zaken met betrekking tot de CPN tonen duidelijk het steeds sterker resigerende oordeel van de SED over de CPN, vergelijk: [SED ZK-Internationale Verbindungen:] 'Information über die KPN', oktober 1978, november 1979, mei 1980, in: DY 30/IV B2/20/202.
100. Inflatiecorrectie is niet toegepast, de reële bedragen zijn dan ook met name voor de jaren vijftig hoger dan tegenwoordig. Eén DDR-Mark stond grofweg gelijk aan één gulden; deze verhouding werd ook door de CPN en de DDR zelf gebruikt. Zie: Horstmeier, 'Stop de Neutronenbom', 73-75. Voor de periode na 1980 kunnen bij gebrek aan bronnen geen gefundeerde schattingen gedaan worden. Er zijn aanwijzingen dat de steun behalve voor 'Stop de Neutronenbom' ook voor de CPN zelf weer op gang gekomen was. De tombola werd vanaf 1979 weer gesteund: Axen: 'Bericht über den Aufenthalt einer Delegation der KPN 1.-5. November 1978 in der DDR', 8 november 1978, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/2A/2190.
101. W. Gortzak, 'Oostduitse tombolacadeaus voor de CPN', in: *HP/De Tijd op Zondag*, 15 november 1992. W. Gortzak is de zoon van H. Gortzak, voormalig Tweede-Kamerlid voor de CPN en daarna voor de PSP.
102. De 'verregaande ondersteuning door de internationale socialistische pers' van de *Waarheid*-festivals: SED ZK Agit-Prop: Vorlage für das Sekretariat, 3 juni 1959, in: BArch/SAPMO DY 30/J IV 2/3A/661. Films: SED ZK Internationale Verbindungen: Vorlage für das Sekretariat, 22 april 1958, in: *ibidem*; DY 30/J IV 2/3A/607. Zie ook Horstmeier, 'Stop de Neutronenbom', 73-75. De genoemde 50.000 gulden is waarschijnlijk de enige keer dat de CPN of een mantelorganisatie geld kreeg in plaats van materiële hulp.
103. Vergelijk Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre', 114.